

nu belirtmektedir (*Mu'cemü'l-büldân*, V, 391).

Kâbe'nin içinde yer alan Hübel'in önünde, üzerinde "evet, hayır, diyet, sizden, başkasından, mulsak (saf değil, nesebi şüpheli), sular" (bazı rivayetlerde ise "Rabbim bana emretti, rabbim beni nehyetti, sarîh") ifadeleri yer alan yedi adet fal oku vardı. Araplar yolculuğa çıkmak, ticaret yapmak, herhangi bir işe başlamak, evlenmek, nesebi şüpheli bir çocuğun babasını belirlemek, öldürülen kimşenin diyetini ödetmek, su kuyusu açmak, ölüyü defnetmek, çocuğu sünnet ettirmek vb. işleri yapmak istediklerinde bu fal oklarını çeker, ona göre hareket ederlerdi (bk. EZLÂM). Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib de oğlu Abdullah'la ilgili olarak bu oklardan çekmişti. Resûl-i Ekrem savaşın ardından Uhud'dan ayrılınca Ebû Süfyan, "Şanın yücedir Hübel!" diyerek ona hitap etmiş, bunun üzerine Resûlullah Hz. Ömer'den, "Allah en büyük, en yücedir" diyerek cevap vermesini istemiştir (İbnü'l-Kelbî, s. 36).

Kâbe'de Hübel'e yapılan ibadet iyi organize edilmişti. Bir hacib onunla meşgul oluyordu, onun adına getirilen kurban ve takdimeleri kabul ediyor, fal oklarını çekiyordu. Kaynaklar Hübel'e bir defada yüz deve kurban edildiğini belirtmektedir (Ezrakî, I, 119).

Hübel adı, Hicr'de bulunan Nabatî kitâbelerinde Zûşarâ ve Manutu (Menât) ile beraber zikredilmektedir. Bazı Batı kaynaklarına göre Hübel ay tanrısının sembolüdür. Diğer taraftan Kelb kabilesinde Hübel kelimesiyle soy ve şahıs isimlerinin yapılması bu putun başlangıçta Kuzey Arabistan tanrılarında olduğu ve Mekte'ye dışarıdan getirildiği yolundaki rivayetleri desteklemektedir (Cevâd Ali, VI, 253). Arap dili açısından kelimenin türetilişi ve anlamıyla ilgili belirsizlikler de putla beraber ona verilen ismin de yabancı olduğunu göstermektedir. Hübel Mekke'nin fethi esnasında diğer putlarla birlikte kırılarak ortadan kaldırılmıştır.

#### BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, s. 36-37; İbn Hişâm, *es-Sire*<sup>2</sup>, I, 76-77, 152-154; Ezrakî, *Ah-bâru Mekke* (Melhas), I, 58, 65, 74, 100, 117, 119; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), II, 233, 237; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 391; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 250-253, 779-780; T. Fahd, *La divination arabe*, Strasbourg 1966, s. 110, 180-181, 184-186; a.mlf., "Hubal", *EP*<sup>2</sup> (Fr.), III, 555-556; "Hübel", *IA*, V/1, s. 626; Th. Nöldeke, "Arabs (Ancient)", *ERE*, I, 663-664.



ÖMER FARUK HARMAN

## HÜCCET (الْحُجَّةُ)

Bir hükmün doğruluğunu kanıtlamak ve muarıza karşı galip gelmek amacıyla ileri sürülen delil.

Sözlükte "kastetmek, yönelmek, ziyaret etmek, üstün gelmek" anlamına gelen hacc kökünden türemiş bir isim olup "isabetli yöneliş kanıtlayan delil" demektir. Hüccet Kur'an'da yedi yerde isim olarak, on dört yerde de fiil kalıbında tekrarlanır (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hcc" md.). Kur'an-ı Kerim'de hüccet, "insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı getirecekleri bir delil bulunmasın diye" (en-Nisâ 4/165) örneğinde görüldüğü üzere bazan *ihcâc* yani "delil getirme" anlamını (İbnü'l-Cevzî, II, 256; III, 78), "Aramızda tartışmaya gerek yoktur" (eş-Şûrâ 42/15) örneğinde olduğu gibi "muarızın delilini reddedip ona üstün gelmek için tartışmaya girişmek" anlamındaki *muhâcce* mânasını ifade eder (Şevkânî, IV, 531). İlgili âyetlerden anlaşıldığına göre "hüccet-i bâliğa" (hedefe ulaşan asil delil) Allah'a mahsus olup buna karşı getirilen hüccetler boştur ve O'nun hakkında tartışmaya girilmemelidir. Yine bu âyetlerde Allah tarafından gönderilen peygamberler Allah'ın insanlara karşı hücceti olarak kabul edilmiş, inkârcıların öne sürdüleri itirazlar hüccet diye adlandırılmakla birlikte iddialarını kanıtlayıcı nitelikte sayılmamış, hakkında hiçbir bilginin bulunmadığı konularda istidlâlde bulunmak isabetli görülmemiş, kesin bilgiye dayanmayan hüccetlere değer atfedilmediği gibi kesin hüccetleri kabul etmeyenlerle tartışmayı sürdürmek tavsiye edilmemiş ve Allah'a teslimiyet gösterilerek tartışmanın sona erdirilmesi istenmiştir. Ayrıca hidayet üzere bulunanlara karşı tartışma yapılmasının uygun olmadığı açıklanmıştır (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hcc" md.). Hüccete ilgili âyetleri inceleyen âlimler Kur'an'ın bütün iddialarını kesin hüccetlere dayandırdığına, fikrî mücadelelerin hüccetlerle yapılmasını emrettiğine, bundan dolayı onun baştan sona hüccetler, beyyineler ve burhanlarla dolu olduğuna dikkat çekmişlerdir (İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 145; II, 58).

Hadislerde "hüccet, hacic, muhâcce" ve "ihcâc" tabirleri geçmektedir. İlgili rivayetlerde belirtildiğine göre Hz. Peygamber Mûsâ ile Âdem'in kader konusunda tartıştığını ve Âdem'in Mûsâ'yı mağlûp ettiğini açıklamış (Buhârî, "Enbiyâ", 31,

"Tevhîd", 37; Müslim, "Kader", 13-15), amcası Ebû Tâlib'e kelime-i tevhdî söylemeyi telkin edip Allah nezdinde bununla ihticâcda bulunabileceğini bildirmiş (*Müsned*, V, 433), itaatten ayrılan kimşenin kıyamet gününde hüccet sahibi olmayacağını söylemiş (*a.g.e.*, II, 70), ayrıca Kur'an'ın insanın lehinde veya aleyhinde bir hüccet olduğunu (Müslim, "Tahâret", 1), cennetle ceennem arasında bir tartışmanın (muhâcce) vuku bulacağını (*Müsned*, II, 314) haber vermiştir.

Hüccet, İslâmî literatürde ve özellikle kelâm kaynaklarında delil ile aynı anlamda kullanılmış, hak veya bâtil, kat'î veya zannî, burhanî-cedelf yahut hatâbî olsun, şiire, mugalataya veya safsataya dayansın bütün delillere ve kıyas şekillerine hüccet adı verilmiştir. Bununla birlikte hüccetin tanımı ve muhtevası hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bâkîllânî, hücceti delille özdeşleştirerek onu "kendisiyle istidlâlde bulunulan vasıta bilgi" olarak kabul eder (*Temhid*, s. 34). Gazzâlî de Bâkîllânî'ye yakın bir görüşü benimseyerek hücceti "kanıtlanmaya ihtiyaç gösteren konulara ilişkin tasdikî bilgiler" diye tanımlar (*Mi'yârü'l-İlm*, s. 98). Râgîb el-İsfahânî, hüccete, "çelişik iki görüşten birinin doğruluğunu gerektiren delil" anlamı vererek onu kesin delil statüsünde bir terim olarak kabul eder (*el-Müfredât*, "hcc" md.). Fahreddin er-Râzî ise hüccetin doğru ve yanlış olarak ikiye ayrıldığını belirtip bütün delilleri kapsadığına işaret etmekle birlikte onun daha çok muarıza galip gelmek amacını taşıyan bir delil olduğunu söyler ve sözlükte bu mânanın bulunduğu dikkat çeker (*Mefâtihu'l-gayb*, IV, 140). İbn Kayyim de benzer bir yaklaşımla hüccetin "hak veya bâtil herhangi bir görüşü kanıtlamak için getirilen delil" anlamına geldiğini ifade eder. Hüccetin bazan sadece muarıza karşı muhalefeti ifade eden bir tabir olduğunu belirten İbn Kayyim, onda mutlak anlamda muarıza galip gelmeyi amaçlayan cedelf anlamın ağır bastığını söyler (*Miftâhu dâri's-sa'âde*, I, 144-145). Aynı görüşü Şevkânî de teyit eder (*Fethu'l-kadir*, I, 157). Muhâcce de "muarıza üstün gelip galebe çalmak için karşılıklı olarak delil getirme" veya "muarızın susturmak için onun ileri sürdüğü delili reddetme" anlamında kullanılmıştır (Râgîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hcc" md.; Fahreddin er-Râzî, VII, 22). Muteahhir dönem kelâm kaynaklarında ise hüccete bütün delil çeşitlerini kapsayan bir anlam verilmiştir (İsfahânî, s. 37; Teftâzânî, I, 166, 247, 269, 361; Cürçânî, s.

81, 366). Sözlük anlamındaki “üstün gelme” mânası dikkate alınarak hüccetin daha çok cedeli bir delil olduğunu ileri süren âlimlerin görüşü daha isabetli kabul edilebilir. Nitekim son devir kaynaklarında benimsenen görüş bu yöndedir. İslâmî literatürde delil karşılığında kullanılan beyyine ise iddiayı açıklama mânası taşır (Ebû'l-Bekâ, s. 406; Bursevî, s. 147). Hüccet kelimesi çeşitli İslâmî konuları ele alan eserlerin adlarında da yer almıştır (İbnü'n-Nedîm, s. 185; *Keşfü'z-zunûn*, I, 631-632).

#### BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 406; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “hcc” md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “hcc” md.; *Müsned*, II, 70, 287, 314; IV, 438; V, 433; Buhârî, “Enbiyâ”, 31, “Tevhîd”, 37; Müslim, “Tahâret”, 1, “Kader”, 13-15; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 185; Bâkîlânî, *Temhîd* (İmâdüddin), s. 34; Gazzâlî, *Mi'yârü'l-ilm*, s. 98; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 160; II, 256; III, 78; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, I, 341; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV, 140; VII, 22; XI, 111; XXVII, 159, 270; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâhu dâri's-sa'ade*, Kahire 1323, I, 58, 144-146; II, 58, 59; İbn Teymiyye, *Der'ü te'aruzi'l-âkl ve'n-naql* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1979, II, 26, 94; VI, 251; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 157, 538; IV, 531; İsfahânî, *Metâli'u'l-enzâr*, İstanbul 1305, s. 37; Süyûtî, *Şaunü'l-mantık ve'l-ke-lâm* (nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr), Kahire 1980, s. 259, 289; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, I, 166, 247, 269, 275, 361; II, 180; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 76, 81, 366; *Keşfü'z-zunûn*, I, 631-632; İsmâil Hakkî Bursevî, *Furûku Hakkî*, İstanbul 1310, s. 147; Muhammed er-Reyşehrî, *Mizânü'l-hikme*, Kum 1362 hş., II, 283-285; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Da'âbitü'l-ma'rife*, Beyrut 1975, s. 24-25, 297; Abdülazîz b. İbrâhîm es-Semîni el-Musâsîd, *Me'âlimü'd-dîn*, Uman 1407/1986, s. 61-63; L. Gardet, “Hudjdja”, *EP* (İng.), III, 543-544.



YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

## HÜCCET

(الحجة)

Şer'î mahkemelerde düzenlenen hukukî belge.

Sözlükte “delil, burhan, senet” anlamına gelen hüccet (çoğulu hüccec) “bir davanın sıhhatine delâlet eden şey” demektir. Osmanlı hukuk terminolojisinde hüccet kelimesi iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi şahitlik, ikrar, yemin ve yemin-den nükûl gibi bir davayı ispata yarayan hukukî delillerdir. *Mecelle*'de, “Beyyine hüccet-i kaviyye demektir” (md. 1676) ifadesi bu anlamdadır. İkincisi kadı huzurunda taraflardan birinin ikrarını, diğeri-nin bu ikrarı tasdikini içeren ve bir hükümü ihtiva etmeyen hususlara dair düzenlenen belgelere verilen addır. Bu tür

belgelerin üst tarafında kadının imzası ve mührü bulunur. Hüccet asıl bu belgeler için terim olarak kullanılmıştır. Genellikle her iki anlamı ifade eden belgelere de gerektiğinde bir hakkı ispat edici delil olarak kullanılabilmeleri dolayısıyla hüccet denilmiştir.

İslâm tarihinde şer'î mahkemelerde görülen davalar neticesinde bir belge (hüccet) tanziminin ilk defa Emevîler döneminde başladığı bilinmektedir. Daha önce Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde ne Kâdî Şüreyh ne Şa'bî ne İyâs b. Muâviye ne de diğer kadılar dinledikleri davaların sonunda yazılı bir belge kaleme almışlardı (Hâcibzâde Muhammed b. Mustafa, vr. 1<sup>b</sup>). Kaynaklarda, dava sonuçlarını ve mahkeme kararlarını deftere kaydeden ilk kadı olarak Emevî Halifesi I. Muâviye tarafından Mısır kadılığına tayin edilen Süleym b. İtr b. Seleme b. Mâlik (ö. 75/694) gösterilir. Bu kaynaklara göre Süleym mirasla ilgili olarak kendisine getirilen bir davayı çözmüş ve kararı şifahi olarak taraflara tebliğ etmiş, fakat bir müddet sonra ihtilâfa düşen taraflar aynı davayı tekrar kendisine getirince bu defa verdiği kararı sicile kaydetmiş ve bunu iki şahitle belgelemiştir (Safedî, s. 336-337; Hasan İbrâhîm Hasan, I, 501). 120 (738) yılında Küfe kadısı olan Abdullah b. Şübrüme de huzuruna gelen davaların çoğalmasından dolayı aynı mesele hakkında verilen kararlar arasında doğabilecek çelişkileri gidermek için görülen bütün davaları deftere kaydedip vak'aları zaptetme usulünü getirdi (Hâcibzâde Muhammed b. Mustafa, vr. 1<sup>b</sup>). Bu usul diğer şehirler-

deki kadılar tarafından da benimsendi ve yaygınlık kazandı; giderek bütün Ortaçağ boyunca yargının önemli bir organı olarak müslüman devletlerde varlığını sürdürdü. Bu dönemlerde mahkemelerde davalar görüldükten sonra muhâkeme “sonunda bir davanın İslâm fihhına uygun biçimde yazılması” demek olan “sak”lar Arapça olarak kaleme alınıp sicile kaydedilmekteydi. İlk müslüman Türk devletleriyle Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklularında da mahkeme sicilleri Arapça olarak tutulmuştu. Bu durum Osmanlılar'ın ilk dönemlerinde de devam etmiş ve mahkeme sicillerinde yer alan hüccetlerin büyük bir bölümü Arapça yazılmıştır. Bazı mahkeme sicillerinde Türkçe kayıtlar da bulunmakla birlikte Arapça kayıtların XVI. yüzyıl sonlarına kadar yer almaya devam ettiğii, hatta İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarına ait sicillerde Arapça hüccet kayıtlarının kısmen de olsa XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar varlığını koruduğu görülmektedir. Bu dönem sicillerinde Arapça hüccetler arasında yer alan Türkçe hüccetlerin genellikle bozuk bir hatla kısa ve ifade bakımından daha basit olarak yazıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum o dönemde henüz Türkçe bir sak dilinin oluşmadığını gösterir. Kadı sicillerinde yer alan Türkçe hüccetlerin yazı stilleri ve ifade şekilleri bakımından belli bir standarda ulaşması XVII. yüzyıl sonlarına doğru mümkün olabilmektedir. Bunda, kâtiplerin eğitim seviyeleri yanında bu yüzyıl ortalarında itibaren bazı kadıların mahkeme kararlarının kaleme alınmasında kolaylık sağlamak amacıyla hazırladıkları Türkçe sak mecmualarının da rolü olsa gerektir.

Genellikle her hüccette davacı (mukır), davalı (mukarrun leh) ve bu iki taraf arasında dava konusu olan mesele olmak üzere üç temel unsur bulunur. Kadı huzurunda görülen dava neticesinde duruma göre hüccetin aslı taraflara verilir, sûreti de sicile kaydedilirdi. Orijinal hüccetlerde kadının ismi ve mührü (tasdik ibaresi) bulunduğu halde sicillere kaydedilmiş hüccetlerde bunlar yer almaz.

Hüccetlerin konusu kadılar tarafından ele alınmış her türlü kazâi vak'alardır. Başlıca hüccet çeşitleri şunlardır: Köle ve köle âzadı (i'tâk, tedbîr, mükâtebe), evlenme (akd-i nikâh), karşılıklı rızâ ile boşanma (muhâlea), boşama (talâk), nikâhın feshi, nafaka, terbiye velâyeti (hidâne), miras, rehin, rehini kaldırma (fekk-i rehin), borçla ilgili ihtilâflı konular, alım satım mukaveleleri, icâre, vesâyet, vekâlet, emanet, sulh, hacr-iflâs, lukata, gasp, cinayet.

Sayka satışıyla ilgili Zîstovî Kadısı Mehmed b. Kutbüddin'in Zilhicce 1001 (Eylül 1593) tarihli hücceti (BA, Ali Emîrî Efendi, III. Murad, nr. 381)

